

Inhoud

EERSTE DEEL

- 1 Thaulows dood 13
- 2 Artist kom binne 28
- 3 De blinde visser 39
- 4 Een Amerikaanse op de dijk 54
- 5 Water, twijfel, zeilen en stippels 70
- 6 Mademoiselle Wilhelmina est délicieuse... 89
- 7 Begrafenis van een visser 96
- 8 De moord op Doortje 114
- 9 Eindeloos hossen, zwaaien, zwieren en draaien 127
- 10 How is the weather in Volendam? 137
- 11 De gezusters Zuelzer 147

TWEEDE DEEL

- 12 Hille Butter, onbereikbaar dichtbij 157
- 13 Lucht en licht, de grote tovenaars 164
- 14 Schetsgrond 170
- 15 De bekoorlijkheid van het rauwe leven 185

16	Het blauw en het magenta	201
17	De <i>Holland mania</i>	207
18	Wat blijft komt nooit terug	225
19	Gebed voor de doden in het armenhuis	235
20	Een Hollandse vrouw leest	244
21	De processie naar de Genadekapel	256
22	Vrienden van middernacht	271
23	De laatsten aan boord	281
24	Wegvliegende meeuwen	292
	Verantwoording en bronnen	305
	Illustratieverantwoording	317

EERSTE DEEL

I

Thaulows dood

Hotel Spaander is failliet. Door corona. De toeristen uit Azië bleven weg, de Chinezen, Japanners, Koreanen. Toen ook het café-restaurant zijn deuren moest sluiten, was het over en uit. Van alle kamers ging de vitrage dicht, voor het hotel nabij de haven van Volendam viel het doek.

Ik las het in de krant en vroeg me af wat er met de schilderijen zou gebeuren. Geen wand van Spaander was onbedekt, zelfs niet de schuine onder de trap. Honderden en nog eens honderden voorstudies, aquarellen, gouaches en olieverfschilderijen – een flink aantal van schilders van naam.

In 1980 was ik met dichter Hans Tentije in het hotel. Krakende vloeren, helder licht dat van boven het water het hotel binnenviel en over wanden vol schilderijen streek. We dronken koffie verkeerd; de dichter stak een pijp op, vertelde bedachtzaam, zoog zijn ogen vast aan een verweerde visserskop die in barse, rode tinten was geschilderd, of liet zijn blik vrij over het water gaan, brak water dat ooit zout was geweest.

Tentije had lang sluike haar, was midden dertig en gold als aanstormend talent onder de Nederlandse dichters. Die hooggespannen verwachting zou hij ruimschoots waarmaken: in veertig jaar

leverde hij twintig bundels af, met titels als *Wat het licht doet*, *Van lente en sterfte*, *Nachtwit*, *Wat ze zei* en *Alles is er*. Vooral die laatste is mooi, *alles is er*, ja, het moet alleen opgemerkt en vastgelegd worden, zoals dichters dat doen, of schilders.

Ik herken veel van mezelf in Tentijes poëzie. In zijn manier van kijken en in zijn nuchtere benadering. Uitgesproken gevoelens tref je in zijn gedichten niet aan, wel beelden die een bepaalde emotie bij je oproepen. Wat hij ziet, heb je zelf ook wel eens gezien, alleen bedacht je er toen geen woorden bij en liet je het als een vage herinnering rusten.

In 1976 was ik in Amsterdam komen wonen, pal in het centrum. Van aanvang af beviel me dat als een lotsbestemming, maar af en toe voelde ik een onbestemd verlangen naar het Hollandse polderland waarmee ik was opgegroeid. Dan haastte ik me naar de Schermer, Beemster, Wormer, liep een end over een dijk en laafde me aan de vergezichten. Het was zo prachtig de witte lepelaars te zien vliegen tegen de achtergrond van grijze wolken, de ganzen te horen gakkten, de merelpaartjes te zien scharrelen in het gras – altijd gezellig samen; de schapen te horen blaten, een hinnikend paard in de verte, het was zo rustgevend dorpjes te zien opdoemen aan de horizon die nog precies hetzelfde silhouet hadden als in de achttiende eeuw; dorpjes als Graft, De Rijp, Jisp, of stadjes aan de voormalige Zuiderzee, die weliswaar hun belang hadden verloren maar nog niet hun karakter. Edam was me even lief als Monnickendam of Hoorn of Enkhuizen, huizen aan het water hebben bij mij sowieso een streepje voor. Ik voer van Marken naar Volendam, at een altijd iets te vet gebakken visje bij Spaander en voer dan weer terug naar het dorp met de groene houten huizen en de mooiste vuurtoren van de wereld, die je alleen wandelend over een smal pad kunt bereiken.

Water alom, wind in de oren, meeuwen glijdend door een zilveren lucht, dat alles vond ik in de poëzie van Hans Tentije terug:

Wat beklijft van 't kijken verzinkt in water
brak als slaap, in stilgezette onderstromen van
de tijd, langs oevers zonder einder

Tentije kijkt op zijn jeugd terug als op een idylle. Een jeugd tussen zee en polders. Hij had nergens anders ter wereld willen komen dan in Wijk aan Zee. Misschien wel in een andere tijd, maar beslist niet in een andere omgeving. Het maakt me altijd blij zo iemand te ontmoeten, iemand die zijn heil niet in een gedroomd elders zoekt, zoals ikzelf.

Toen ik hem opzocht, woonde Tentije in een verbouwde boerderij in Wijdenes, een dorpje tussen Hoorn en Enkhuizen, achter een hoge dijk die eeuwenlang het water van de Zuiderzee had tegengehouden. Binnen onder de bruine balken was het somber, maar zodra we naar buiten stapten, baadden we in een zee van licht *dat alles verheldert maar niets verklaart*. Zo'n regel – 'alles verheldert maar niets verklaart' – raakt me als een knap getroffen vergezicht.

Ik was in die tijd kunstredacteur van de *Haagse Post*, schreef een serie artikelen onder de titel 'Dichten' en zocht Tentije op omdat ik meer wilde weten over zijn mysterieuze gedicht 'Thaulows dood'. Hij zei: 'Prima, maar dan moeten we naar Spaander.'

Zo begon mijn kennismaking met het hotel, en een beter begin was niet mogelijk geweest. Met een dichter als gids stapte ik een wereld binnen die voor menig schilder weinig minder was dan een zinsbegoocheling.

In zijn poëzie maakt Hans Tentije het verleden tastbaar. Hij waagt zich nooit op dun ijs, voor hij aan een gedicht begint documenteert hij zich uitvoerig. Je zou hem een non-fictiedichter kunnen noemen – ook in die zin voel ik me aan hem verwant.

Tijdens een vakantie in Noorwegen bezocht hij in 1975 het museum van Lillehammer, een provinciestedje honderdtachtig kilo-

meter ten noorden van Oslo. Behalve een Edvard Munch hingen daar drie schilderijen van de hem totaal onbekende Thaulow, indrukwekkende werken, gaaf van compositie en toon. Thaulow bleek een meester in het schilderen van stromend water en raakte daardoor direct een snaar bij Tentije. Onder de schilderijen stond: *Johan Fredrik Thaulow, geboren in Christiania (Oslo), 20 oktober 1847, overleden in Volendam (Holland), 5 november 1906*. Hij kocht een catalogus, vooral vanwege dat laatste: ‘overleden in Volendam’. Hij had al eens eerder gehoord dat Volendam aan het begin van de twintigste eeuw een levendig havendorp was dat een sterke aantrekkingskracht uitoefende op kunstenaars, maar hij keek ervan op dat die schilders zelfs uit Noorwegen kwamen.

Johan Fredrik – roepnaam Frits – Thaulow was constant op zoek naar nieuwe indrukken en verschillende soorten licht. Na zijn opleiding aan de Deense Kunstacademie in Kopenhagen en de Kunstacademie in Karlsruhe verbleef hij vele jaren in Skagen, een afgelegen vissersoort op het noordelijkste puntje van Jutland, waar een schilderskolonie was ontstaan die zich ophield in en rond Hotel Brøndum. Voornamelijk Deense, Noorse en Zweedse schilders hokten daar samen, schilders die de academische schildertrant loslieten en zich, opgejut door elkaar, in de richting van het impressionisme bewogen. Van Skagen trok Thaulow naar Parijs, waar hij een galerie vond die zijn werk wilde verkopen, maar waar, behoudens de Seine, veel te weinig water voor hem was. Hij zocht zijn inspiratie verderop, in Montreuil-sur-Mer, in Dieppe in Normandië, Quimperlé in de Finistère; en algauw in Venetië, België, Nederland, de Verenigde Staten. Zijn beste werk maakte hij in Venetië, Dieppe, Dordrecht, Volendam, en in de sneeuw van Noorwegen.

Hij was een grote, stevige man met een witte baard en eeuwig een pijp in de mond; hij tooide zich in een lange zwarte mantel met bontkraag. Met ook nog eens een bontmuts op kon hij uren buiten staan schilderen, in de kou, de regen of de sneeuw. Hij trouwde

tweemaal, de eerste keer met de Deense Ingeborg Charlotte Gad, wier zus, Mette-Sophie, de vrouw van Paul Gauguin was.

Gauguin woonde aan het begin van zijn schildersloopbaan twee jaar in Kopenhagen, voor hij Mette en zijn vijf kinderen achterliet en aan het zwerven sloeg om de schande van armoede, een gestrand huwelijk en een mislukt gezinsleven te ontvluchten. De route van zijn geplaagde bestaan voerde van Parijs naar Pont-Aven, waar hij de schildersbeweging *les Nabis*, ‘de Profeten’, vleugels gaf, en van Tahiti naar de Marquesaseilanden.

Thaulow was minder radicaal dan Gauguin, maar leidde op zijn manier een even avontuurlijk leven. In 1905 kocht hij een auto, een halfopen tweezitter die de ongelooflijke snelheid van zestig kilometer kon halen, reed ermee van Noorwegen naar Zweden en van Denemarken naar Nederland. Het licht zoals weerspiegeld in het water vond hij nergens mooier dan hier.

Hij bracht een paar maanden in de omgeving van Dordrecht en Rotterdam door. Dat had alles te maken met mijn over-over-overgrootvader, de zee- en rivierschilder J.C. Schotel, en met diens *Gezicht op Dordrecht* uit 1824. Hij koos hetzelfde standpunt als Schotel, vanaf de overkant van de rivier. Thaulow poogde het schilderij van de Dordtse meester te evenaren en slaagde daar moeiteloos in – misschien overtrof hij het wel. Hij kon water schilderen, en heel weinig schilders kunnen dat; ook Schotel had er soms nog moeite mee, en dan klotsten de golfjes als badwater. Een kolkende rivier wist Schotel pas aan het einde van zijn leven weer te geven. Ofschoon zijn handen toen stijf stonden van de jicht kreeg hij iets jeugdigs in zijn aanpak en namen veel schilders een voorbeeld aan hem. Ook de inmiddels op leeftijd gekomen Thaulow, die nooit blasé was geworden en altijd nog wel weer iets dacht te kunnen leren – dat zijn de ware kunstenaars.

Vanuit Noorwegen reed hij in 1906 opnieuw naar het lage land, schilderde in Volendam, en liet daar plotseling het leven, negenen-

Frits Thaulow, *Kanal I Volendam* (1906).

vijftig jaar oud. Zijn laatste schilderij was *Kanal I Volendam*, en Tentije herkende dat kanaal als de vaart tussen Volendam en Edam, waarop nooit meer een bootje voer.

Direct na zijn terugkomst uit Noorwegen belde Hans Tentije met de gemeente Edam, waar Volendam al vele eeuwen onder valt, om meer te weten te komen over de omstandigheden waaronder Thaulow was gestorven. Ze hadden daar nog nooit van de Noor gehoord. Dood spoor.

Het was lang voor internet, hij informeerde links en rechts, iemand adviseerde hem het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag te benaderen; daar lagen inderdaad een paar mappen met foto's uit catalogi. Grauw water, besneeuw-

de landschappen, havengezichten. Nog weer een telefoontje naar de gemeente Edam, hij kreeg een vriendelijker ambtenaar aan de lijn, die beloofde het voor hem uit te zoeken. Een paar dagen later ontving hij een kopie van de overlijdensakte: *Heden den zesden November negentienhonderdzes verschenen voor ons, Ambtenaar van den burgerlijken stand der gemeente Edam...* Volgden twee handtekeningen.

De ambtenaar gaf uitleg. Bij gebrek aan getuigen waren inderhaast twee mensen opgetrommeld die de overlijdensakte hadden ondertekend, een koopman en een stadhuisclerk. Een vreemde confrontatie: ze moesten de dood constateren van iemand die ze niet hadden gekend.

In de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam vond Tentije een biografie van Thaulow, geschreven door zijn weduwe Alexandra Lasson. Vrienden vertaalden een paar stukken uit het Noors; een impressionistisch verhaal, weinig concreet. Alleen stond er een nauwkeurig verslag in van het vertrek van de dagboot naar Amsterdam, met op het achterdek de doodskist. Hoe Alexandra aan de feiten was gekomen, bleef een raadsel. Thaulow vertoefde alleen in Volendam, in ieder geval zonder zijn vrouw, die nooit met hem meereisde als hij uit schilderen ging. Alexandra moet van een ooggetuige uit Volendam of Amsterdam hebben vernomen dat de kist onder een grauw stuk zeil stond.

Ongeveer tezelfdertijd las Tentije in een oud nummer van *National Geographic* dat rond 1900 de hondenwagen een veelgebruikt vervoermiddel was in Nederland. Het zou hem van pas komen bij de naspeuring van de haastig opgetrommelde getuigen. Over de opkomst van het stoomschip had hij zich al eerder gedocumenteerd; de eerste woorden van het gedicht schoten hem te binnen: *Walm van hulpstoomvermogen*. Hij kon gaan schrijven.

Een stuk of twintig kladjes. Ploeteren. De goede invalshoek vinden, steeds weer het moeilijkste bij dichten (of bij schrijven, of